

بسم الله الرحمن الرحيم

سیده فاطمه کاظمی^۱

وظایف تربیتی والدین از دیدگاه قرآن و روایات

چکیده

تربیت به انتخاب رفتار و گفتار مناسب، ایجاد شرایط و عوامل لازم و کمک به شخص مورد تربیت گفته می شود تا بتواند استعدادهای خود را شکوفا کند و به سمت کمال مطلوب حرکت کند و به طور خاص آن است که مربی اعم از پدر، مادر، معلم و... طفل را در بعد روحی و اخلاقی پرورش دهد تا بتواند امور مربوط به دین و دنیای خود را انجام دهد به خاطر همین، اهمیت تربیت در اسلام، ظاهر ساختن کمالات باطنی بشر و به فعلیت درآوردن استعدادهای درونی فرد مورد توجه قرار می گیرد و در این میان والدین نسبت به فرزندان وظایف بیشتر و مهم تری دارند پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با مراجعه به منابع کتابخانه ای، و با هدف معرفی وظایف تربیتی والدین از دیدگاه قرآن در روایات انجام گرفته است و در پایان به این موارد می رسد: انتخاب نام شایسته، برقراری عدالت بین فرزندان، بازی با کودکان بهره گیری از محبت، ایجاد دوستی با اهل بیت و تکریم و احترام.

کلیدواژه: بازی، تربیت، عدالت، محبت، نام شایسته

^۱ طلبه سطح ۲ حوزه علمیه الزهرا (س) ساری

مقدمه:

تربیت عبارت است از انتخاب رفتار و گفتار مناسب، ایجاد شرایط و عوامل لازم و کمک به شخص مورد تربیت، تا بتواند استعدادهای نهفته‌اش را شکوفا سازد و به سمت کمال مطلوب، حرکت کند. در اصطلاح حقوقی نیز تربیت به معنای پرورش روحی و اخلاقی اطفال به کار رفته است. تربیت کودک به طور خاص آن است که مربی، اعم از پدر، مادر، معلم و ...، طفل را در بُعد روحی و اخلاقی پرورش دهد، به گونه‌ای که جسم و جان و عقل و علم او افزایش یابد، تا بتواند امور مربوط به دین و دنیای خود را انجام دهد. بخاطر همین، اهمیت تربیت در اسلام، در ظاهر ساختن کمالات باطنی بشر و به فعلیت آوردن استعدادهای درونی فرد، مورد توجه قرار می‌گیرد.

از عبارات فقها در ابواب مختلف فقه چنین استفاده می‌شود که بر اولیا واجب است اطفال خود را نسبت به پذیرش اصول اعتقادی تربیت نمایند و احکام واجبات و آن چه شارع مقدس به انجام آن اهتمام دارد را به آنان بیاموزند. پدر و مادر مسئول سلامت و رشد جسمی و روحی و مهم ترین عامل سعادت و یا شقاوت فرزندان خود هستند، هر چه آنها در این زمینه سرمایه گذاری و تلاش بیشتری کنند نتیجه و ثمر آن را در آینده بیشتر خواهند دید. اگر پدر و مادر در کودکی در تربیت فرزند سهل انگاری کنند و خود در عمل الگوی تربیتی شایسته‌ای برای کودکان نباشند، کودکان به رفتارها و خُلقیات نامطلوب گرایش خواهند یافت و در بیرون از خانه با الگوهای منفی اخلاقی که روبرو می‌شوند اقبال و اثرپذیری بیشتری از خود نشان می‌دهند و بعد از آن، تربیت آنان در دوران جوانی و میان سالی بسیار مشکل و گاه غیرممکن است.

اسلام شخصیت آینده کودک را مرهون تربیت و پرورش و مراقبت پدر و مادر میداند و برای تمام لحظات زندگی و دوران عمر افراد، دستورات خاص و مقررات ویژه‌ای دارد. یکی از مسائل مطرح شده در اسلام، وظایف تربیتی والدین در مورد فرزندان است که در نظر قرآن و اهل بیت جایگاه ویژه‌ای دارد

اعظم نوری ، علیرضا انصاری (۱۴۰۱) مقاله ای با عنوان وظایف والدین در تربیت معنوی فرزندان ارائه داده اند و تربیت فرزندان را از بایسته های زندگی اجتماعی میدانند که ایجاد خانواده متعادل به آن بستگی دارد و بر طبق پژوهش آنها تربیت معنوی فرزندان اهمیت ویژه ای دارد، زیرا زمینه ی قرب الهی و تکامل فرزندان را فراهم می کند فرزندانی که عطیه الهی و گلی از گل های بهشت هستند.

نویره الهدی ، دانش پژوه کارشناسی علوم تربیتی از کشور اندونزی در مقاله ای وظایف والدین در تربیت دینی و عاطفی فرزندان را مورد بررسی قرار داده است و در آن به تربیت و مراحل آن در اسلام، وظایف والدین در زمان قبل و بعد از تولد پرداخته است و نکاتی درباره ی رفتارهای کلیدی والدین بر فرزندان را بیان کرده است و به این نتیجه رسیده است که والدین نقش مهمی در تربیت دینی و عاطفی فرزندان دارند و اسلام اهمیت فوق العاده ای به این نقش داده است و دستورالعمل هایی برای آن بیان کرده است.

مجید وزیری (۱۳۸۱) در مقاله ای تحت عنوان نگاهی به وظایف تربیتی پدر در برابر کودک از دیدگاه اسلام پرداخته است و فراموش شدن وظیفه های تربیتی پدران و کمرنگ شدن نقش تربیتی آنان به ویژه در دوران حاضر را دارای آثار و عواقب ناگواری در شخصیت کودکان، محیط خانواده و فضای جامعه می داند. ایشان در مقاله اش جایگاه و نقش ویژه ی پدر در ابعاد گسترده و مراحل مختلف زندگی کودک را از دیدگاه اسلام مورد بررسی قرار میدهد و اشاره میکند که در اسلام وظیفه های تربیتی پدر در ابعاد گسترده و مراحل مختلف زندگی کودک در یک سیستم تربیتی تبیین شده است که با مراجعه به آیات، روایات و متون دینی قابل تفکیک و دسته بندی می باشد.

پژوهش حاضر در پی یافتن به این پاسخ می باشد که بر طبق آیات قرآن کریم و روایات اهل بیت، والدین چه وظایف تربیتی در قبال فرزندان خود دارند؟ یافته های احتمالی این پرسش عبارتند از: انتخاب نام شایسته، مهر و محبت، بازی و همراهی با کودکان، تکریم و احترام، رعایت عدالت و مساوات و...

انتخاب نام شایسته

اولین وظیفه ی تربیتی والدین ازدیدگاه قرآن و روایات انتخاب نام شایسته است. انتخاب نام خوب برای کودک امری بسیار مهم و حساس است که تأثیر زیادی بر شخصیت و روح و روان او دارد، نام زیبا و شایسته، نماد هویت و شخصیت آینده هر فرد و مایه افتخار و مباهات وی خواهد بود. انسان از نام و فامیل زیبا خوشش می آید و از ذکر آن احساس سربلندی می نماید. بر عکس نام و فامیل زشت صاحبش را شرمنده ساخته و از این جهت احساس حقارت میکند بنابراین به پدر و مادر کودک توصیه می شود که در هنگام انتخاب نام برای فرزندشان، نام های زیبا انتخاب نمایند. زیبایی نام یک امر عرفی و اجتماعی است و در جوامع و زمانهای مختلف تفاوت میکند در انتخاب نام باید به معنای آن نیز توجه داشت. ما چون مسلمان هستیم بهتر است از نامهای پیامبر و ائمه اطهار و دیگر بزرگان دین استفاده نماییم.

اسلام نیز بدین نکته مهم توجه داشت و به اولیا در انتخاب نام نیک برای فرزندانشان توصیه می نماید؛ بلکه انتخاب نام نیک را یکی از حقوق فرزند بر پدر و مادر می داند. در احادیث نیز بدین مطلب اشاره شده است، از باب نمونه:

حضرت ابوالحسن (علیه السلام) فرمود: «أَوَّلُ مَا يَبْرُ الرَّجُلُ وَلَدَهُ أَنْ يُسَمِّيَهُ بِاسْمِ حَسَنٍ، فَلْيُحَسِّنْ أَحَدَكُمْ اسْمَ وَلَدِهِ». اولین احسانی که پدر نسبت به فرزند خود انجام میدهد انتخاب اسم خوب برای اوست. شما مراقب باشید نام خوب برای فرزندانتان انتخاب کنید.^۱

پیامبر اسلام صلی الله علیه و اله وسلم در وصیت خود به حضرت علی علیه السلام فرمود: «یا علی حق الولد علی والده أن یُحَسِّنَ اسْمَهُ و أدبه و ضعاً صالحاً». ای علی فرزند بر پدر خود حق دارد که نام زیبایی برایش انتخاب کند، خوب او را تربیت نماید و در جایگاه صالحی (ازدواج) او را قرار دهد.^۲ پس اولین وظیفه ای که پدر و مادر نسبت به فرزندان دارند انتخاب نام شایسته است.

^۱ حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۲۲

^۲ همان، ص ۱۲۳

عدالت بین فرزندان

دومین وظیفه ی تربیتی والدین برقراری عدالت بین فرزندان می باشد. پدر و مادری که دارای دو یا چند فرزند هستند، لازم است عدالت و مساوات را بین آنان برقرار کنند. که به فرموده قرآن کریم :

«إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ * خداوند عدالت پیشگان را دوست می دارد.»^۱

برقراری عدالت بین فرزندان و عدم تبعیض از سوی پدر و مادر می تواند باعث آرامش و دلگرمی بیشتر خواهران و برادران باشد تا آن ها به جای سرکوب و کینه نسبت به یکدیگر و رقابت های نابه جا رفتار سنجیده تری با یکدیگر داشته باشند. امام صادق علیه السلام در این باره می فرماید:

«عدالت، گواراتر است از آبی که به تشنه ای برسد؛ و چه قدر عدالت، گشایش ایجاد می کند اگر بدان رفتار شود، گرچه اندک باشد!»^۲

بنابراین از مهم ترین وظایف والدین، یکسان نگری در برابر اولاد است. آن ها باید همه فرزندان خود را مشمول مهر و رحمت خویش قرار دهند. در این زمینه امام صادق علیه السلام به ماجرای حضرت یوسف و برادرانش اشاره می کنند و می فرمایند:

«خداوند متعال این سوره را جز برای عبرت نازل نکرده است. که بعضی از ما بر بعضی دیگر حسد نورزند. چنان که برادران یوسف بر او حسادت و ستم کردند. خداوند این حکایت را برای پیروان و شیفتگان ما رحمت و برای دشمنان آشکار ما محبت قرار داد.»^۳

البته گاهی با وجود همه تلاش های والدین برای رفتار با فرزندان بر اساس عدالت، در خانواده ها، رقابت میان خواهرها و برادرها وجود دارد. دعوایی که به ظاهر بر سر امتیازی ویژه، پول یا درخواست های متفاوت در می گیرد، در واقع دعوا به دلیل نارضایتی از تبعیضی آگاهانه برپا می شود، بنابراین والدین باید همیشه مراقب رفتار خود باشند، حتی در بوسیدن فرزندان چنان که وقتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مردی را دید که از دو فرزند خود، یکی را بوسید و دیگری را نبوسید، با لحنی اعتراض آمیز به او فرمود:

«چرا میان آن دو، به عدالت رفتار نکردی؟!»^۴

^۱ مائده ۴۲

^۲ کلینی، الکافی (ط- دارالحدیث) ج ۳، ص ۳۷۵

^۳ العرسی الحویضی، تفسیر نورالثقلین، ج ۲، ص ۴۰۸

^۴ شیخ صدوق، من لایحضر الفقیه، ج ۳، ص ۴۸۳

تکریم و احترام

یکی دیگر از مواردی که در تربیت فرزندان باید توجه داشت تکریم و احترام به آنهاست. تکریم و احترام به کودک را می توان به عنوان یک روش تربیتی به شمار آورد که در پرورش سایر صفات نیک و جلوگیری از صفات بد می توان از آن استفاده نمود.

وقتی شخصیت کودک، مورد تکریم و احترام قرار گرفت و خود را بزرگ و محترم دانست سعی میکند شخصیت خود را حفظ و تقویت نماید.

بدین وسیله میتوان او را به کارهای نیک، به عنوان این که با شخصیت محترم و گرامی تو سازگار است تشویق نمود و از کارهای بد و اخلاق زشت، به عنوان این که با شخصیت والای تو ناسازگار است، برحذر داشت.

انسان برای حفظ کرامت ذات و مقام و موقعیت خود حاضر می شود حتی از خواسته های درونی خویش چشم پوشی نماید در احادیث نیز بدین مطلب اشاره شده است امیر المؤمنین علی عیه السلام فرمود: «مَنْ شَرَفَتْ نَفْسُهُ نَزَهَتْ عَنْ ذِلَّةِ الْمَطَالِبِ» هر کس که به شرافت نفس خویش توجه داشته باشد آن را از ذلت در تمایلات نفسانی باز می دارد.^۱

و فرمود: «مَنْ كَرُمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ لَمْ يَهِنْهَا بِالْمَعْصِيَةِ». هر کس که نفس خویش را گرامی بدارد او را به ذلت معصیت نمی کشاند.^۲

هر کس که نفس خویش را محترم بدارد ترک خواسته های نفسانی برایش آسان خواهد بود. اگر این نیاز طبیعی در خانواده تأمین نشود و کودک مورد تحقیر قرار گرفته و به شخصیتش لطمه بخورد خود را ناتوان و ضعیف و دیگران را قدر ناشناس محسوب می دارد و چون خود را بی شخصیت میداند برای تن دادن به هر عمل زشتی آماده است، چون از خانواده احترام ندیده نسبت به آنها بدبین شده و عقده دار می گردد. برای عقده گشایی امکان دارد در صدد انتقام جویی نیز برآید. اگر شما به آمار جانین مراجعه کنید اغلب آنان را افراد بی شخصیت و تحقیر شده خواهید یافت. در احادیث نیز بدین مطلب اشاره شده است.

^۱ آمدی، غرر الحکم، فصل ۷۷ شماره ۹۷۲

^۲ همان شماره ۱۰۷۶

امیر المؤمنین علی علیه السلام فرمود: «مَنْ هَانَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ فَلَا تَرْجُ خَيْرَهُ». هر کس که نفس خویش را کوچک شمارد، امید خیری به او نداشته باش.^۱

امام علی نقی (ع) فرمود: «مَنْ هَانَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ فَلَا تَأْمَنُ شَرَّهُ». هر کس که نفس خودش را پست بداند از شر وی در امان نباش.^۲

امام صادق (ع) نیز فرمود: «مَا مِنْ رَجُلٍ تَكَبَّرَ أَوْ تَجَبَّرَ إِلَّا لِلْذَّلَةِ وَجَدَهَا فِي نَفْسِهِ». هیچ کس تکبر و طغیان نمیکند مگر در اثر ذلتی که در نفس خویش احساس می نماید.^۳

پیامبر اکرم (ص) فرمود: «أَكْرَمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا آدَابَهُمْ يُغْفَرْ لَكُمْ». فرزندان خود را گرامی بدارید و آنان را نیکو تربیت کنید تا خدا گناهانتان را بیامزد.^۴

البته پیامبر اکرم ﷺ خود نیز بدین روش ملتزم بود و همین عمل را درباره فرزندان و نوادگان خویش به عمل می آورد. ابن عباس می گوید: رسول خدا حسن بن علی را بر دوش خود سوار کرده بود. مردی که این منظره را مشاهده میکرد عرض کرد پسر چه مرکب خوبی داری؟ پیامبر فرمود: و چه سوار خوبی؟؟^۵

یعلی بن مره می گوید: در خدمت پیامبر ه به مهمانی می رفتیم به حسن بن علی برخورد نمودیم که در کوچه بازی میکرد پیامبر به سوی او رفت، دستش را گشود که او را بگیرد. حسن به این طرف و آن طرف فرار می کرد پیامبر آنقدر با او شوخی کرد تا او را گرفت یک دست را زیر چانه اش قرار داد و دست دیگر را روی سرش پس او را در بغل گرفت و بوسید و گفت: حسن از من و من از حسن هستم. هر کس که حسن را دوست بدارد خدا او را دوست دارد. حسن و حسین دو سبط از اسباط هستند.^۶

بنابراین تکریم و احترام به شخصیت کودک را میتوان به عنوان یک وسیله و روش تربیتی معرفی کرد به همین جهت اسلام به اولیا و مربیان توصیه می کند که به کودک احترام بگذارند.

^۱ همان، شماره ۱۴۳۳

^۲ حرائی، تحف العقول، ص ۵۱۲

^۳ کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۳۱۲

^۴ طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۲۵۵

^۵ مجلسی، بحار الأنوار، ج ۲۳، ص ۳۹۸

^۶ همان ص ۳۰۶

نتیجه گیری

انتظار می رود که همه مسلمانان به ویژه پدران و مادران که بار سنگین تربیت فرزند را به عهده دارند در باب معارف دینی و اسلامی و شناخت مسئولیت خود در این مورد بیشتر توجه کنند و اگر احیاناً ابهاماتی وجود داشت آن‌ها را بر طرف سازند.

واقعیت این است که هیچ گاه انسان خالی از وظیفه نیست و در هر زمان و مکان و هر شرایطی که باشد یک سری تکالیفی اعم از وظایف دینی، خانوادگی و اجتماعی گریبان گیر اوست و هر کس در حیطه قدرت و سرپرستی خود نسبت به افرادی که اداره امور آنان را به عهده دارید، مسئول می باشد. پدر و مادر نسبت به فرزندان خود دارای مسئولیت می باشند و حساس ترین وظیفه پدر و مادر در برابر فرزندان، تربیت صحیح آنان است. همه ی مکاتب و مذاهب به تربیت آدمی اهمیت می دهند و از آن جا که اسلام برترین آیین ترقی بشر است بر تربیت فرزندان تاکید دارد و آنها را از مهم ترین وظایف والدین می داند .

مقاله حاضر وظایف تربیتی والدین از دیدگاه قرآن و روایات را بررسی کرده و در پایان به این موارد رسیده است:

۱. انتخاب نام شایسته

۲. عدالت بین فرزندان

۳. بازی با کودکان

۴. بهره گیری از محبت

۵. ایجاد دوستی با اهل بیت

۶. تکریم و احترام

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. امینی، ابراهیم، اسلام و تربیت اسلامی، قم، موسسه بوستان کتاب، چاپ سوم، ۱۳۸۷ ه.ش

۲. مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۳۴۸

۳. داوودی، محمد، سیره ی تربیتی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)، جلد دوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ پنجم، ۱۳۸۷ ه.ش

۴. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۳۱۲

۵. طبرسی، مکارم الخلاق، ص ۲۵۵

۶. دلشاد تهرانی، مصطفی، سیری در تربیت اسلامی، موسسه نشر و تحقیقات ذکر، چاپ اول، ۱۳۷۶ ه.ش

۷. احمد بن ابی یعقوب، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۲۱-۳۲۰

۸. حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۹۴

۹. شیخ صدوق، من لا یحضر الفقیه، ج ۳، ص ۴۸۳

۱۰. بستان، حسین، خانواده در اسلام، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ چهارم، ۱۳۹۷ ه.ش

۱۱. حکیمی، محمد رضا، محمد، علی، الحیة، ترجمه احمد آرام، ج ۶، ص ۶۱۳

۱۲. محدثی، جواد، تربیت دینی فرزندان، آستان قدس رضوی معاونت تبلیغات و ارتباطات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۹ ه.ش

۱۳. آقا محمدی، جواد، «بررسی نقش الگوی تربیتی والدین در تربیت دینی فرزندان»، فصل نامه پژوهش نامه تربیتی تبلیغی، شماره ۲، سال ۱۳۹۲

۱۴. حجتی، سید محمدباقر، اسلام و تربیت، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۵

۱۵. رحیمی، رمضانعلی، «تربیت از دیدگاه اسلام»، شمیم یاس، شماره ۴۸، سال ۱۳۸۵